

Crucile de la Mânăstirea Derwent

Cercetarea a fost realizată în cadrul proiectului „Sfânta Cruce în cultura populară” coordonat prin Structura Patrimoniu Imaterial și Cultură Tradițională al Institutului Național al Patrimoniului. O direcție a proiectului a fost orientată către investigarea meșteșugului cruceritului și inventarierea meșterilor care confecționează cruci cu diverse funcționalități (cruci de pomână, cruci de jurământ, cruci pentru răscruți etc.). O altă direcție a fost documentarea și cercetarea formelor de devoțiune și a practicilor rituale, ceremoniale performate de comunitățile locale în relație cu Crucea.

Respectiv, în cea de-a doua parte a proiectului atenția mea a fost îndreptată către crucile de leac aflate pe teritoriul complexului monahal Derwent, din județul Constanța. Scopul cercetării a fost de a înregistra variatele acte culturale și religioase în ideea analizării și interpretării comportamentelor și atitudinilor oamenilor în intenția lor de a primi vindecare spirituală și trupească. În acest articol, voi vorbi cu precădere despre crucea din piatră din interiorul Paraclisului „Înălțarea Sfintei Cruci”, precum și despre crucea la care oamenii se roagă pentru sănătatea animalelor.

Intrarea principală a Mânăstirii Derwent.

Crucea de Leac, aflată în Paraclisul „Înălțarea Sfintei Cruci”.

Sursele istorice¹ și descoperirile arheologice, care impun în continuare reinterpretări și analize critice, aduc argumente despre existența unui schit bizantin în secolul al XI-lea pe moșia actuală a mănăstirii. Cu toate că, locul pare a fi investit cu memorie încă din secolele I – IV, când conform istoriei orale, trei fecioare și un preot, considerați a fi mărturisitori ai învățăturilor Sfântului Apostol Andrei au primit moarte martirică. Pe de altă parte folclorul religios înregistrează credințe și narațiuni precum că aceste relicve funerare „nu au fost puse de mână omenească. Ele cresc în mod natural, continuu din pământ”.

Unele consemnări istorice amintesc că, în secolul XIV, terenul pe care se aflau crucile, era în proprietatea lui Ahmed Bey. Presupunem că, acesta ar fi fost unul din guvernatorii provinciei Dobrogea. Observând experiențele deosebite avute de persoanele ce veneau continuu să se închine, precum și conștientizând valențele benefice ale relicvelor asupra proprietăților și averilor lui, beiful nu le-a distrus. Creștini și musulmani au continuat să vină spre închinare. Pe aceeași linie a istoriei locale, se precizează că unul din descendenții beifului ar fi distrus și mutilat crucile, astfel doar două au rămas relativ intacte. După acest moment, date despre existența acestora sau întâmplări deosebite nu s-au mai înregistrat.

În perioada Războiului de Independență (1877-1878), când România își obține suveranitatea față de Imperiul Otoman, conform relatărilor de istorie locală (care trebuie considerate ca atare în contextul politic respectiv), a narațiunilor folclorice, se produce o vindecare miraculoasă a unui cioban surdo-mut, pe nume Ionică, din satul Coslugea. Acesta, în una din zile, se afla cu turmele de oi pe pășunile, unde se crede că se aflau crucile, adoarme rezemat pe una din ele, trezindu-se vindecat după un somn adânc. Momentul va constitui și punctul de reluare și activare a practicilor de închinare, cu scop taumaturgic și producerea multor întâmplări miraculoase. Prin urmare, în anul 1924, crucea, astăzi cunoscută ca fiind tămăduitoare pentru oa-

¹ Arhimandrit Andrei Tudor, *Istoria Crucilor de Leac de la Mănăstirea Dervent. Sfânta Mănăstire Dervent*, ed. de Ieromonah Visarion. Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2017.

meni, a fost adăpostită într-un Paraclis în componența schitului de femei – Sfânta Cruce de Leac; iar cealaltă cruce, la care oamenii se roagă pentru vindecarea animalelor, a rămas afară, în curte. Piatra de temelie a viitoarei Mănăstiri Dervent a fost pusă în anul 1936, locaș ce avea să fie sfințit în anul 1942. La respectivul eveniment a contribuit semnificativ starețul Ieromonahul Elefterie Mihail, figură ecleziastică importantă din istoria recentă a mănăstirii². În anul 1959, Părintele Elefterie este forțat să-și de-a demisia, fiind trimis

Pictură murală cu scena vindecării ciobanului surdo-mut, în Paraclisul care adăpostește Izvorul Sfântului Apostol Andrei cu Apă Tămăduitoare.

² Informații detaliate despre viața Părintelui Elefterie Mihail pot fi găsite în lucrarea *Părintele Elefterie Mihail: doctor al trupurilor și al sufletelor*, coord. de Arhimandrit Andrei Tudor și Ieromonah Gheorghe Iordan (Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2021). Aproximativ, apropierea părintelui către comunitatea de credincioși exercitându-și misiunea de îndrumător spiritual, cunoscător al remediilor de vindecare tradițională, reprezintă modelul care a inspirat și a determinat poziția slujitorilor mănăstirii față de comunitatea de pelerini. Astfel, s-a adoptat o atitudine

la Mănăstirea Agapia, iar Mănăstirea Dervent este transformată în fermă a I.A.S Ostrov. Mănăstirea se redeschide în anul 1990, când încep atât lucrările de reconstrucție, reorganizarea și consolidarea vieții monahale, cât și realizarea de pelerinaje, în mod deschis, către crucea tămăduitoare.

Astăzi, vizite religioase sunt realizate pe tot parcursul anului, cu flux mai însemnat în zilele de hram ale mănăstirii. Acestea sunt Sărbătoarea Izvorul Tămăduirii³ (celebrată în prima vineri după Paști), Înălțarea Sfintei Cruci (14 septembrie), Sfânta Cuvioasă Parascheva (14 octombrie), Sfântul Iachint de Vicina (28 octombrie) și Sfântul Apostol Andrei (30 noiembrie).

Etapa inițială a cercetării subiectului a necesitat documentarea și analiza surselor bibliografice⁴, jurnale de călătorie și mărturii înregistrate în diverse formate bibliografice. Analiza și stocarea datelor cu referire la Mănăstirea Dervent, prezente on-line pe diverse portaluri cu conținut ortodox, a constituit o altă metodă, prin care am dorit urmărirea continuității și variațiilor vizitelor oamenilor la mănăstire, adaptarea și schimbarea discursului acestora cu referire la serviciile religioase, experiențele individuale, atitudinea socială față de mediile ecleziastice, religioase și spirituale.

Ulterior investigarea a fost continuată cu cercetarea etnografică de teren realizată în perioada 12-14 septembrie 2022, în ideea acumulării informațiilor de primă sursă. Datele cronologice au fost alese, datorită sincronizării lor cu cele trei zile premergătoare sărbătorii Înălțarea Sfintei Cruci, care este unul din hramurile mănăstirii. Pe parcursul lor, a fost aplicată observația directă și participativă la serviciile divine, masa comună, și activitățile din curtea mănăstirii. Am realizat interviuri explorative și discuții deschise cu diferite categorii de persoane, precum pelerini, ascultători la mănăstire, precum și persoane venite doar să se închine la cruci și să asiste

de întrepătrundere între respectarea unei vieți monahale conform rigorilor și deschiderea, apropierea acesteia de nevoile contemporane ale oamenilor.

³ Pe teritoriul mănăstirii se află un izvor cu apă vindecătoare, apariția căruia, la fel ca și cea a crucilor, se zice că este legată de misiunea apostolică a Sfântului Andrei în Dobrogea.

⁴ A se vedea perspectiva etnologică asupra manifestărilor spirituale la Laura Jiga Iliescu, *Sfinți și miracole ale tuturor. Cazul Mănăstirii Dervent*, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor”, serie nouă, tom 18, Editura Academiei Române, București, 2007, 77 - 86.

la Sfintele Liturghii, turiști. Țin să precizez diferența dintre aceste două mari categorii de persoane, în cazul cercetării-informatori, care se face în acord cu motivația vizitelor lor. Astfel, pe fondul dezvoltării turismului, și a celui religios în special, alături de pelerinii care „vin strict pentru mântuire, pentru a se vindeca de diferite boli și a primi sfaturi și rezolvare la diferite probleme”⁵, își face prezența omul interesat de recreere, călătorie, cunoașterea arhitecturii ecleziastice etc.

De asemenea, a fost realizat un interviu cu starețul mănăstirii, Arhimandritul Andrei Tudor, care mi-a relatat și explicat diverse situații, provocări, întâmplări avute în relație cu oamenii și actele lor de închinare la sfintele cruci, precum și de perspectiva orientată către nevoile societății, adoptată de mănăstire.

Coroborând datele reperate din sursele istorice cu cele înregistrate pe parcursul cercetării de teren, îmi voi opri atenția asupra câtorva acte și servicii religioase performate și de care beneficiază oamenii în demersul lor de a primi ajutorul de care au nevoie. Astfel voi discuta despre solicitanții, contextele, funcționalitățile diverselor rugăciuni; practica de incubație rituală; binecuvântarea obiectelor; aducerea de mulțumire și prinoase.

Pe parcursul șederii mele, am remarcat că oameni cu diferită apartenență etnică, precum români, romi, aromâni, bulgari, turco-tătari vizitează mănăstirea pentru a primi și a avea acces la anumite servicii religioase și pentru a se închina la crucile vindecătoare. Despre argumentul istoric al acestui fapt, se consemnează în jurnale de călătorie, articole de presă elaborate în perioada interbelică. De asemenea, în perioada de până la Primul Război Mondial și după, autoritățile locale administrau un registru, în care erau consemnate și autentificate minunile întâmplare. Doar o parte din aceste consemnări s-au păstrat până azi, fiind arse accidental într-un incendiu în 1934, sau intenționat în 1959, când a fost închisă mănăstirea. Citindu-le, aflăm că alături de români, și bulgari, turci, greci au experimentat vindecări miraculoase de epilepsie, paralizie, muțenie, orbire. O altă dovadă a acestui fapt, așa cum înregistrează memoria colectivă amintesc că cei care se vindecau de boli locomotorii își lăsau cârjele lângă crucea de leac.

În cercetarea mea de teren am documentat relatări despre turci, din satele din regiune, care vin pentru a li se citi anumite rugăciuni pentru vindecarea de sperieturi, insomnii, tulburări psihice. Spre exemplu, o persoană din satul Dobromir, a venit cu fiica lui „să

⁵ Starețul mănăstirii Dervent, Arhimandrit Andrei Tudor.

fie citită de către preot pentru sperietură și ferire de duhuri rele". Mai multe surse intervievate mărturisesc și confirmă că persoane apropiate lor, precum prieteni, colegi de serviciu, de religie musulmană, din orașele Medgidia, Babadag, Constanța etc., au fost, s-au închinat la cruce și au primit vindecare. Apoi, au solicitat să fie botezați, pe ascuns, fără știrea familiilor lor. Ei vin că „îi atrage harul lui Dumnezeu. Cine are inima deschisă, poate să fie de orice religie” - explică o informatoare. Aceste cazuri, ce rețin practica de a cere ajutorul de la divinitatea celuilalt, alegerea personală de a merge la locurile sfinte consacrate pentru o comunitate religioasă, se alătură unui spectru mai larg, specific statelor din sud și sud-estul Europei.⁶

Situații interesante vorbesc despre prezența persoanelor de etnie romă la mânăstire, care solicită citirea anumitor rugăciuni, manifestând o încredere profundă în capacitatea directă a preotului de-ai vindeca. Spre exemplu într-un caz, a venit un grup de romi cu o fetiță bolnavă, cerând stăruitor părintelui ajutorul, rugăminte la care au primit următorul răspuns: „Nu eu vă vindec, dar Dumnezeu. Duceți-vă acolo la cruce și vă rugați”. Într-adevăr s-au rugat și fata s-a simțit mai bine. De asemenea, discutând cu două femei rome credincioase, din Călărași, am înțeles resorturile psihoemoționale, care condiționează alegerile și comportamentele lor. Femeia mai în vârstă, simțea o milă pentru cea mai tânără, care era bolnavă de diabet zaharat și era supusă tratamentelor de dializă. Chiar dacă cea vârstnică trebuia să revină în Grecia în aceeași zi, a adus-o pe tânără la mânăstire, ca să se spovedească și să se închine la sfânta cruce. În acest caz, am remarcat un simț al răspunderii și al grijii față de celălalt, generată și asumată din poziția de autoritate, pe care o avea femeia în comunitate. De asemenea, ne comunică despre oportunitatea prevăzută de femeie în a-și îmbunătăți starea ei spirituală, morală ajutând pe cea de lângă ea.

Rugăciuni speciale precum Moliftele Sfântului Vasile cel Mare sunt citite de un preot, delegat cu această sarcină. Așa cum mărturisesc sursele intervievate, nu există o delimitare clară, cu privire la etnicitatea celor care le solicită. Cu toate acestea, se conturează un profil care ar încadra cu preponderență persoanele de etnie romă. „Romii - așa cum precizează, câteva femei intervievate - se blestemă unul pe altul și vin la preoți să-i dezlege”. Aceste solicitări sunt răspuns la sfaturile părinților, care îi îndeamnă pe tinerii romi, ce locuiesc peste hotare „să vină la mânăstire, să li se facă dezlegări”. Ei sunt

⁶ A se vedea în acest sens studiile și volumele coordonate de Glenn Bowman, Robert M. Hyden, Dionigi Albera și Maria Couroucli, Galia Valtchinova, Magdalena Lubanska etc.

foarte superstițioși și mai tentați să creadă în vrăji și blesteme. Este vie credința în existența persoanelor, care „i-au legat” și nu se pot căsători, nu pot avea copii.

Sfânta Spovedanie, citirea rugăciunilor, oferirea de milostenie constituie o parte din soluțiile la care recurg oamenii pentru a-și găsi și primi rezolvare la problemele lor, răspuns la durerile lor, putere de a înfrunta tragediile individuale și familiale. Primind binecuvântare de la preot oamenii pleacă cu speranță și încrederea că viața lor se va schimba spre bine, mai ales că ritualurile pe care le-au performat, la care au asistat sau a căror subiect au fost, le pot reduce anxietatea și incertitudinea.⁷

În aceste scenarii devoționale fiecare din cei prezenți trimit gestual prin închinare și rostire „rugăciuni petiționare”⁸ pentru ei înșiși, sau devin performerii „rugăciunilor mijlocitoare”⁹ pentru cei dragi lor. De asemenea, solicită „rugăciuni prin delegare”¹⁰ scriind pomelnice sau acatiste, spre a fi citite de către preoți la Proscomidie, Sfânta Liturghie, la Psaltire, Sfântul Maslu.

Gesturile corporale ale celor care vin să se închine la Crucea de leac sunt un indicator concludent pentru a înțelege atât sentimentele lor religioase, stăruința lor în solicitarea ajutorului, precum și observarea stărilor lor emoționale, generate de problemele personale, adică motivul care i-a făcut să vină la cruce.

Spre exemplu, o femeie în jur de 70 de ani, pelerină continuă și experimentată mi-a povestit etapele scenariului de devoțiune, precizând că eficacitatea actului este direct proporțională cu corectitudinea gesturilor afișate și a emoțiilor exprimate. Astfel, persoana intră în Paraclisul ce adăpostește sfânta cruce, face una sau două închinăciuni mari în fața acesteia, se așază în genunchi pe pernuța din fața crucii, pune mâna pe cruce. În decursul acestei stări de rugăciune, credincioșii citesc Acatistul Sfintei Cruci, Rugăciunea Sfintei Cruci,

⁷ Robert A. Hinde. *Why Gods persist: A scientific approach to religion*. London and New York: Routledge, 1999.

⁸ Eleonore Stump, „Petitionary Prayer”, *American Philosophical Quarterly*, Vol. 16, No. 2, 1979, pp. 81-91.

⁹ Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. Oxford: Clarendon, 1989.

¹⁰ Sonja Luehrmann, „Introduction: The Senses of Prayer in Eastern Orthodox Christianity”, in *Praying with the Senses: Contemporary Orthodox Christian Spirituality in Practice*, ed. de Sonja Luehrmann. Bloomington: Indiana University Press, 2018, pp. 1-28.

Tatăl Nostru sau fiecare se roagă după cum are nevoie. Alții îmbrățișează crucea ca un semn de venerare și credință în puterea ei necontestată în oferirea ajutorului solicitat de credincios, așa cum este cazul unui bărbat care a stat un minut cu ochii închiși și s-a rugat pentru fiul lui de alături, un copil în jur de 15 ani.

Alte încercări la care recurg oamenii în momentul închinării la crucea de leac sunt gesturile și mișcările prin care încearcă să încarce cu putere și binecuvântare anumite lucruri, ce vor funcționa ca obiecte protective și vindecătoare pentru ei înșiși sau vor fi oferite ulterior celor care nu au avut posibilitate să fie prezenți. Prin urmare, în momentul închinării la cruce, oamenii își ating un lucru personal, marea majoritate a lor, cruciulița de la gât, basmaua, o mică iconiță din hârtie sau plastic, pe care o poartă permanent cu ei. De asemenea, ating hainele celor dragi, pe care le țin și la Sfântul Maslu, când sunt miruite. Pelerinii care vin spre închinare, indiferent de ziua vizitei lor, iau ulei de la candela ce arde continuu pe masa ce adăpostește crucea, și care este considerat că a fi tămăduitor. Acest ulei este folosit pentru a atinge simbolic fruntea, obrații, mâinile celor bolnavi sau a membrilor familiei, care nu au putut veni la mănăstire. Pe parcursul șederii mele la mănăstire, în dimineața sărbătorii Înălțării Sfintei Cruci, a fost oficiată Taina Sfântului Maslu în Paraclisul Sfintei Cruci, unde au fost așezate ramuri de busuioc pentru a ornamenta masa de marmură ce adăpostește relicva. După binecuvântările preoților, cei prezenți au luat fiecare câte o ramură, crezând în puterea lui ocrotitoare, de asigurare a sănătății și norocului.

Vindecarea ciobanului surdo-mut prin somn constituie prototipul articulării și continuării tradiției de a dormi lângă crucea vindecătoare. În literatura de specialitate etnologică se operează cu termenul de „incubare rituală”, „visuri rituale”¹¹, practică prezentă încă din Antichitate în diferite culturi ale lumii și moștenită de creștinătate, care presupune petrecerea unei anumite perioade de timp prin săvârșirea unui somn ritual, lângă agentul sau în locul sacru considerat a fi cu puteri deosebite, în decursul căruia persoana are un vis, prin care i se comunică vindecarea sau o experimentează direct.

În cazul crucii de leac de la Dervent, oamenii petrec în mod general trei zile, din alte surse aflăm șapte nopți, deci numere cu semnificație simbolică. Timp în care țin post, se spovedesc, primesc Sfânta Împărtășanie, asistă la serviciile divine, ce se oficiază în mănăstire. Despre continuitatea acestui ritual relatează și consemnările istorice, astfel într-un jurnal de călătorie se vorbește despre cazul a doi bărbați, care povestesc „...când am auzit de Sfânta Cruce din Dobrogea, imediat ne-am dus și am sărutat-o și după trei zile de ședere lângă ea, în post și rugăciuni, am scăpat complet de această durere îngrozitoare care mă chinuia zi și noapte, iar mie — zice un alt bărbat, mi s-a vindecat copilul

Pelerini închinându-se și rugându-se la Crucea de Leac.

¹¹ Charles W. Stewart, „Ritual Dreams and Historical Orders: Incubation between Paganism and Christianity”, in *Greek Ritual Poetics*, ed. de Panagiotis Roilos și Dimitrios Yatromanolakis. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004, p. 338-355. Vezi de asemenea, Hedvig von Ehrenheim, „Pilgrimage for dreams in Late Antiquity and Early Byzantium: continuity of the pagan ritual or development within Christian miracle tradition?”, in *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies*, No. 2, 2016, pp. 53-95.

de boala cea rea”¹².

Orice rugăciune este însoțită de un dar, adus pentru mulțumire și recunoștință față de divinitate. De asemenea, în unele cazuri acest dar poate face parte din registrul acțiunilor săvârșite de o persoană pentru a-și ispăși un păcat, iar alteori ofranda materializează rugămintea și mijlocește îndeplinirea ei. Raportându-mă la observațiile de teren, precizez că prinoasele aduse de oameni constituie produse alimentare (ulei, făină, orez, fasole) pentru mănăstire, de asemenea fac milostenie cu cei prezenți la Sfânta Liturghie prin oferirea de pomană de pâine, precum colivă, cozonac, colaci și fructe. Unii din ei așază pe un braț a crucii monede în semn de cinstire, dar și mulțumire. În alte cazuri, milostenia făcută se dorește a fi tăinuită, în credința că este mai mult primită, întrucât nu se integrează unui act cu expunere publică.

Așa cum menționam la început, din cele două cruci, una este considerată a fi vindecătoare pentru animale. Privind în trecut, precizez că registrele autorităților, care au fost distruse, dar fragmente din ele sunt incluse în lucrarea *Istoria mănăstirii Dervent*, relatează cazul unui bărbat de religie musulmană, care a legat harnașamentul calului său lângă cruce și a fost vindecat. Tradiția continuă, într-o oarecare măsură adaptată: oamenii aduc semințe de porumb, grâu sau arpacaș, secară, pe care le lasă alături de cruce. Pe lângă faptul că semințele sunt lăsate pe timpul nopții sau pe durata șederii lor la mănăstire, oamenii personal se roagă la această cruce pentru sănătatea și fertilitatea animalelor din gospodărie. Am observat aceste acțiuni

și am discutat cu pelerini de toate vârstele despre ele. Răspunsurile au fost diferite, fiind generate de experiența și sentimentele religioase individuale. Unii interlocutori au afirmat că „în fiecare an vin aici la zilele de hram ale mănăstirii și pun semințe”, „m-am rugat eu pentru o cățelușă a mea și s-a vindecat”, „cunosc persoane, care cresc păsări de curte și vin aici pentru a binecuvânta grăunțe, spre a le da de hrană”, „am văzut că oamenii pun pungi cu diverse semințe, ei cred că ajută. Cred și eu că e de bine”. De asemenea,

Pomană oferită celor care au primit Sfânta Împărtășanie.

ținând cont de faptul, că în practica liturgică ortodoxă se citesc anumite rugăciuni pentru binecuvântarea semințelor și vindecarea animalelor, am discutat cu pelerinii prezenți la mănăstire pe acest subiect. Astfel, i-am întrebat dacă în cazul dat este necesar ca preotul să citească anumite rugăciuni asupra semințelor depuse lângă cruce. Ideea acestora s-ar rezuma la credința că „Nu! Nu, crucea e

tămăduitoare ea în sine. E sfânta cruce”, așa cum precizează o femeie în jur de patruzeci de ani.

În ajunul sărbătorii Înălțarea Sfintei Cruci, am sesizat că slujitorii mănăstirii au așezat câteva pungi cu arpacaș lângă cruce. Această acțiune a fost întreprinsă pentru a oferi posibilitatea unui număr mai mare de persoane, să-și ia câte o pungă pentru animalele lor. A doua zi, de dimineață am observat că erau puse și altfel de pungi, fapt ce demonstrează că cei care au venit să asiste la Sfânta Liturghie au adus cu ei de acasă pungi cu semințe și le-au lăsat lângă cruce pe tot parcursul serviciului divin. După Liturghie, toate acele pungi au fost luate de către oamenii, ce au avut nevoie de ele.

Pungi cu semințe depuse spre a primi binecuvântare.

¹² Macarie Hagiul, *Crucea făcătoare de minuni din Dobrogea (cu Acatistul)*. Ilfov: Tipografia Seminarului Monahal Cernica, 1933.

Cercetarea actelor de devoțiune performate de către diferiți vizitatori la crucile de la Mănăstirea Dervent oferă în continuare surse și resurse de investigare a diferitelor forme și expresii de religie populară. De asemenea, cercetările de teren vor continua pentru a completa datele deja înregistrate, precum și pentru a orienta cercetarea spre alte direcții. Viitoare și aprofundate investigații ar putea ține cont de mediul multicultural al Dobrogei, fiind direcționate asupra mai multor aspecte: de împărțirea unui loc sfânt, mixarea și împrumuturile de strategii individuale și colective în solicitarea ajutorului divin.

Bibliografie

- Arhimandrit Andrei Tudor, *Istoria Crucilor de Leac de la Mănăstirea Dervent. Sfânta Mănăstire Dervent*, ed. de Ieromonah Visarion. Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2017.
- Charles W. Stewart, „Ritual Dreams and Historical Orders: Incubation between Paganism and Christianity”, in *Greek Ritual Poetics*, ed. by Panagiotis Roilos and Dimitrios Yatromanolakis. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004, pp. 338-355.
- Eleonore Stump, „Petitionary Prayer”, *American Philosophical Quarterly*, Vol. 16, No. 2, 1979, 81-91.
- Hedvig von Ehrenheim, „Pilgrimage for dreams in Late Antiquity and Early Byzantium: Continuity of the Pagan Ritual or Development within Christian Miracle Tradition?”, in *Scandinavian Journal of Byzantine and Modern Greek Studies*, No. 2, 2016, pp. 53-95.
- Laura Jiga Iliescu, Sfinți și miracole ale tuturor. Cazul mănăstirii Dervent, în „Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor”, serie nouă, tom 18, Editura Academiei Române, București, 2007, 77 - 86.
- Părintele Elefterie Mihail: doctor al trupurilor și al sufletelor*, coord. de Arhimandrit Andrei Tudor și Ieromonah Gheorghe Iordan. Constanța: Editura Arhiepiscopiei Tomisului, 2021.
- Renée Hirschon, *Heirs of the Greek Catastrophe: The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*. Oxford: Clarendon, 1989.
- Robert A. Hinde, *Why Gods Persist: A Scientific Approach to Religion*. London and New York: Routledge, 1999.
- Sonja Luehrmann, „Introduction: The Senses of Prayer in Eastern Orthodox Christianity”, in *Praying with the Senses: Contemporary Orthodox Christian Spirituality in Practice*, ed. by Sonja Luehrmann. Bloomington: Indiana University Press, 2018, pp. 1-28.
- Macarie Hagiul, *Crucea făcătoare de minuni din Dobrogea (cu Acatistul)*. Ilfov: Tipografia Seminarului Monahal Cernica, 1933.

Dr. Dorina DRAGNEA,
Șef Secție Cercetare aplicată și promovare,
Direcție Patrimoniu Imaterial și Cultură Tradițională - INP